

Painter, graphic artist and photographer Audrius Naujokaitis (1961–2012) is a distinctive yet only partly researched figure in the Vilnius art scene. He mostly works as a painter yet has also tried his hand at graphic art (using the wood and cardboard carving techniques) and created assemblages. His work underwent radical change when he left for the United States in 1992. Alongside painting and graphic art, he now embraced cinematography, photography, monumental art, graphic design, installations and performance art. Naujokaitis' photography has thus far been poorly researched. These

are mostly portraits and images of the streets and people of New York; among the most interesting however are photographic portraits of the political prisoner and thinker, Justinas Mikutis, taken on his 90th birthday. The negatives perished, thus the twenty or so surviving prints are unique documents of the friendship of two characters, each with their dramatic destiny. In 2020, the LNMA acquired some of these photographs from the artist's family. They feature moments from Mikutis' photo-session and a particularly eloquent portrait series created in the last days of his life.

Iškalbingi žvilgsniai

Audriaus Naujokaičio fotografijos Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus kolekcijoje

Justina Augustytė

Tapytojas, grafikas, fotografas Audrius Naujokaitis (1961–2012) – ryški, tačiau fragmentiška tyrinėta Vilniaus meno scenos figūra. Ankstyvą dailininko mirtį palydėjo jį pažinojusių liudijimai, kuriuose tik viena kita – daugiausia asmeniškai – užuomina apie jo kūrybą. Jos pažinimo spragas iš dalies užpildo poros jau po jo mirties išėjusių knygų įvadiniai tekstai¹, bet įdėmesnio žvilgsnio į dailininko darbus dar laukiama.

A. Naujokaitis gimė 1961 m. Vilniuje. Mokėsi dailės pas tapytoją Algimantą Švėgždą, vėliau – Vilniaus vaikų dailės mokykloje (dabar – Vilniaus Justino Vienožinskio dailės mokykla). 1979 m. įstojo į tapybą LSSR dailės institute (dabar – Vilniaus dailės akademija, VDA). 1986 m. baigęs studijas, toliau kūrė, mokė į institutą besirengiančius stoti mokinius.

Daugiausia reiškėsi kaip tapytojas, tačiau išbandė jėgas ir grafikos lauke (dirbo medžio, kartono raižinio technikomis), sukūrė asambliažų. A. Naujokaičio tapyba ekspresyvi, jai būdingos išraiškingai deformuotos, abstrahuotos formos, vyraujantis niūrių žemės tonų koloritas, vietomis perrėžiamas ryškių, kone neoninių spalvų blyksniais. 1988 m. jis surengė personalinę parodą Martyno Mažvydo bibliotekoje, 1989 m. įstojo į Dailininkų sąjungą. Jo kaip savarankiško menininko kelias sutapo su politinio lūžio metais. Nepaisant teigiamų ideologinių poslinkių, nepriklausomybės pradžia menininkui buvo nelengva. A. Naujokaitis neteko studijos (Šv. apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčiai priklausiusios patalpos buvo grąžintos maldos namams), nepalančiai klostėsi asmeninis gyvenimas.

¹
Audrius Naujokaitis (1961 04 08–2012 03 10). Virš Bermudų trikampio, sud. K. Šapoka, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015; *Audriaus Naujokaičio laikas*, sud. V. Brazauskaitė, Vilnius: Artseria, 2019.

>
Audrius Naujokaitis.
Justino Mikučio portretas.
Apie 1985–1986
Sidabro atspaudas,
38,3x27,2 cm
LNDM, Fm-3148

1992 m. spalį dailininkas išvyko į JAV. Ši kelionė lemtingai padalijo jo asmeninę ir kūrybinę biografiją į dvi dalis: iki išvykimo ir po jo. 1993 m. A. Naujokaitis įsidarbino pas Joną Meką Antologijos filmų archyve. Kelionė į JAV, pažintis su J. Meku paveikė menininko darbus.² Pirmiausia, veikiama JAV aplinkos, pakito tapyba. Ekspresionistišką, lakonišką, į abstrakciją linkusią raišką pakeitė išraiškingos daugiafigūrės kompozicijos, poparto elementai, išplėtoti siužetai. Išsiplėtė raiškos formų spektras: greta tapybos ir grafikos, atsirado kinematografija, fotografija, monumentalioji dailė, grafinis dizainas, instaliacija, performansai. Menininkas aktyviai kūrė, surengė keletą personalinių parodų. 2006 m. pirmąkart po išvykimo grįžęs į Lietuvą, A. Naujokaitis ilgai čia lankėsi vis dažniau. 2010 m. gavo studiją Vilniaus Gedimino prospekte įsikūrusioje „Fluxus ministerijoje“. 2012 m. kartu su broliu džiazu muzikantu, perkusinininku Daliumi Naujokaikiu surengė parodą Jono Meko vizualiųjų menų centre (JMVMC) Vilniuje. Tačiau, atrodytų, naują įkvėpimą pajutusias menininko karjera nespėjo įsibėgėti ir nutrūko jam netikėtai mirus 2012 m. kovo 10 d. Praėjus keletui metų po mirties, surengtos dar kelios personalinės A. Naujokaikičio parodos Vilniuje, VDA galerijoje „Titanikas“ (2015), ir Klaipėdoje, Klaipėdos kultūrų komunikacijų centre (2017).

Mažai tyrinėta A. Naujokaikičio fotografinė kūryba verta atskiro žvilgsnio. Dar studijų metais menininkas imdavosi fotoaparato: fotografuodavo modelius studijiniams tapybos darbams, per išvažiuojamąsias praktikas fiksuodavo provincijos žmones. Pažintis su Viliumi Orvidu (1952–1992) ir jo veikla įkvėpė naują fotografijų objektą: A. Naujokaitis nemažai fotografavo Orvidų sodyboje ir iki išvykimo į JAV, ir grįžęs į Lietuvą. Dar plačiau fotografija išsiskleidė gyvenant JAV. Ten sukurti fotografijų ir fotomontažų ciklai, vaizduojantys Niujorko gatves ir žmones. Stebintis miestą dokumentalistu žvilgsniu tarsi per dvigubą vietos gyventojų ir imigranto objektyvą, A. Naujokaitis jam žinno iš pirmo žvilgsnio chaotiškos, bet iš tiesų savitiems dėsniams paklūstančios didmiesčio kasdienybės fragmentus. Keliasluoksniuose fotomontažuose miesto gyvenimas virsta kone surrealistinėmis vizijomis, o tikrovė jose prasprūsta tik efemeriskais atspindžiais prigrūstose nedidelių krautuvėlių Manhatano

Soho rajone vitrinose.³ Tačiau ryškiausias A. Naujokaikičio fotografijos – 9 deš. viduryje kurti Justino Mikučio (1922–1988) portretai.

Justinas Mikutis – mąstytojas, politinis kalbėtojas. Žinomi keli jo biografijos faktai, o visa kita – amžininkų pasakojimai ir prisiminimai, neretai prieštaringi, šį savamokslį filosofą pavertę kone mitologine figūra.⁴ J. Mikutis gimė 1922 m. balandžio 27 d. Šateikių Rūdaičių kaime (Platelių valsčius, dabar – Plungės rajono savivaldybė). Mokėsi Kretingos gimnazijoje (vienas jo bendramokslis buvo skulptorius Antanas Mončys). 1942 m. įstojo į Vytauto Didžiojo universitetą Kaune studijuoti lietuvių kalbos ir literatūros, bet po pusmečio, vokiečiams uždarius universitetą, grįžo į Žemaitiją, mokytojavo Šiemulių, Giedraičių kaimo mokyklose. 1945 m. sovietinės valdžios suimtas, tardymo metu kankintas, galiausiai nuteistas už antivalstybinę veiklą ir 1946 m. ištremtas į Komijos Respubliką: pirmiausia į Uchtos lagerį, o 1951 m. perkeltas į Vorkutą. Lageriuose dirbo šachtose. 1956 m. reabilituotas, grįžo į Lietuvą. Buvęs politinis kalbėtojas tegalėjo dirbti paprastus, jo erudicijos neatitinkančius darbus. Iš pradžių vertė techninius tekstus, vėliau dirbo liftininku gamykloje. Arvydo Šaltenio pakviestas, J. Mikutis įsidarbino pozuotoju: iš pradžių Vilniaus vaikų dailės mokykloje, vėliau – LSSR dailės institute.

Kaip tik pozavimas institute tapo lemiamas ne tik J. Mikučiui, bet ir to laikotarpio Lietuvos kultūrai. Išraiškingų bruožų ir figūros mąstytojas buvęs ne tik parankus modelis dailininkų studijoms. Menininkai prisimena J. Mikučio pozavimo sesijas ir pertraukas tarp jų tapdavo tikrų tikriausiomis filosofijos, istorijos, religijotyros, menotyros, literatūros paskaitomis. Nors oficialaus išsilavinimo neturėjo, buvo savamokslis, mąstytojas traukė klausytojus savo giliomis žiniomis. Keletą kalbų mokėjęs J. Mikutis iš atminties cituodavo ilgiausius Friedricho Hölderlino, Georgo Traklio, Reinerio Maria'os Rilke'ės, Johanno Wolfgango Goethe'ės, Osipo Mandelštamo, Adamo Mickiewicziaus ir kitų tekstus originalo kalba. Šiose „paskaitose“ jis, žinoma, demonstruodavo ir savo patriotines, antisovietines pažiūras. J. Mikutis artimai bendraudavo su dailininkais ne tik akademinėje aplinkoje. Turėjęs kambarėlį Naujojoje Vilnioje, jis kartais ten mėnesių mėnesiais negrįždavo, prisiglaudavo pas bendraminčius menininkus, studentus, kurie jį apnakvindindavo, pamaitindavo,

2
Plačiau apie išvykimo į JAV aplinkybes ir kūrybos pokyčius A. Naujokaitis atvirai pasakoja Evaldo Janso videosiužete, žr. <https://www.youtube.com/watch?v=c6yrLuPyHLC> [žiūrėta 2022 03 27].

3
Didelio formato skaitmeniniai fotografiniai atspaudai iš Niujorko saugomi A. Naujokaikičio šeimos archyve, eksponuoti parodoje JMVMC (2012) ir jau po dailininko mirties parodoje Vilniuje (2015), Klaipėdoje (2017), Plungėje (2018). Fotografijas komentavo Plungės fotobienalė recenzavusi Agnė Narušytė, žr. „Amerika, Amerika: Plungės fotobienalė „Amerika lietuvių fotografijoje““, *7 meno dienos*, 2018 06 22, nr. 25 (1262), <https://www.7md.lt/fotografija/2018-06-22/Amerika-Amerika> [žiūrėta 2022 03 27].

4
Apie J. Mikutį rašė Tomas Sakalauskas knygoje „Ketvirtoji dimensija“ (1998), nemažai jam skirtų publikacijų periodikoje rodėsi su juo bendravusio dailininko Vaidoto Žuko iniciatyva (V. Žukas taip pat buvo ir rež. Ramunės Kudzmanaitės filmo apie J. Mikutį „Agrastų vynas“ (1991) scenarijaus autorius), mąstytojas minimas ir kitų su juo bendravusių dailininkų atsiminimuose, kai kuriuose sovietmečio dailė ir atskirus jos reiškinius nagrinėjusių menotyryninkų tekstuose.

<
Audrius Naujokaitis.
Justino Mikučio
portretas. 1987
Sidabro atspaudas,
49,7x60 cm
LNDM, Fm-3155

apskalbdavo. Būtent šiose neoficialiose namų, menininkų dirbtuvių erdvėse plito J. Mikučio mintys, jo laisva laikysena ir disidentinis nusiteikimas užkrėtė su juo bendravusiuosius maištingomis neprisitaikymo prie sistemos idėjomis. J. Mikutis tarsi tapo bendru vardikliu skirtingoms menininkų kartoms. Su juo artimai bendravo dailininkai Eglė Velaniškytė, Arvydas Šaltenis, Vincas Kisarauškas, Vaidotas Žukas, Arūnas Vaitkūnas, Leonardas Gutauskas, Ričardas Povilas Vaitiekūnas, Antanas Kmieliauskas, Petras Repšys, Vytautas Šerys, Alfonsas Vincentas Ambraziūnas, Vladas Vildžiūnas ir kiti, ne vienas užfiksavo jį savo tapybos, grafikos, skulptūros kūriniuose, piešiniuose.

A. Naujokaitis taip pat buvo vienas iš jaunų menininkų, gerte sugėrusių J. Mikučio filosofiją. Dailininko mama Stasė Naujokaitienė prisimena J. Mikutį buvus dažną svečių jų namuose, intensyviai ir artimai bendravusį su Audriumi,

susirašinėjusį laiškais.⁵ Liesos J. Mikučio figūros siluetas ir charakteringi veido bruožai atpažįstami 9 deš. kurtuose A. Naujokaičio tapybos darbuose, piešiniuose, asambližuose, estampuose. Tačiau išsiskiria jo darytos mąstytojo fotografijos, gana plačiai pasklidusios viešojoje erdvėje, bet iki šiol atidžiau netyrinėtos. Palyginti su J. Mikučio atvaizdais kitose medijose, fotografinių jo portretų sukurta gana nedaug, ryškesnės – 9 deš. vidurio Arūno Kulikausko ir Romualdo Požerskio nuotraukų serijos. Tad A. Naujokaičio nuotraukos itin vertingos ikonografiniu požiūriu, praplečiančios tiek mąstytojo gyvenimo ir veiklos, tiek jį fotografavusio dailininko kūrybos tyrimus. Paties A. Naujokaičio spaustos ir apipavidalintos fotografijos jam išvykus į JAV liko Vilniuje, šeimos archyve, ir menininkui gyvam esant jos taip ir nebuvo rodytos viešai. Kelios fotografijos iš šios serijos eksponuotos 2015 m. pomirtinėje

5

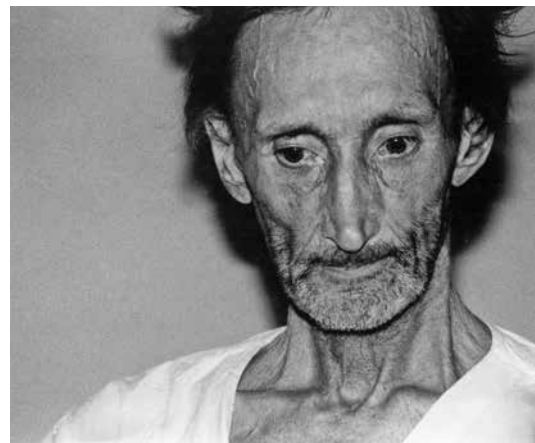
Iš autorės 2022 m. kovo 24 d. pokalbio su S. Naujokaitiene.

A. Naujokaičio parodoje „Virš Bermudų trikampio“ VDA galerijoje „Titanikas“. Jų negatyvai sunyko, taigi apie dvidešimt išlikusių atspaudų – unikalūs dviejų dramatiško likimo asmenybių bičiulystės dokumentai. 2020 m. dalį šių fotografijų iš dailininko šeimos įsigijo Lietuvos nacionalinis dailės muziejus (LNDM).

Muziejuje saugomos A. Naujokaičio fotografijos datuotinos 1985–1988 m. Ankstyviausios iš jų sukurtos 1985–1986 m. A. Naujokaičiui dar mokantis Dailės institute. Mąstytojas užfiksuotas pozuojantis studijoje, vilkintis paltu, dėvintis kepurę ir ant peties užsimetęs dalgį (išlikę tą patį pastatymą vaizduojantys eskizai).⁶ Kitas fotografijų diptichas vaizduoja J. Mikutį pozuojantį užsimetusį ant galvos paltą. Panaši figūros kompozicija matoma A. Naujokaičio diplominiame tapybos darbe „Potvynis“ (1986), tad fotografijos galėjo būti naudojamos tapant etiudus šiai drobei.⁷ Dar trys sėdinčio J. Mikučio portretai yra iš atskiros, kiek vėlyvesnės, serijos, sukurtos apie 1987-uosius.⁸ Šios septynios fotografijos fiksuoja filosofą tokį, kokį jį prisimena amžininkai: visuomet vilkintį paltu, kiek susigūžusį, mąslų. J. Mikutis, pasak jį pažinusių, nemėgo pozos, pasipūtimo. Savo kuklia laikysena ir skurdžia būtimi jis tarsi įkūnijo savo pažiūras, tai taikliai perteikia ir A. Naujokaičio fotografijos.

Vis dėlto įtaigiausi LNDM kolekcijoje yra devyni vėlyviausi J. Mikučio fotografiniai portretai, sukurti 1988 m., prieš pat jo mirtį.⁹ Jie fiksuoja mąstytoją leidžiantį paskutines savaites slaugos ligoninėje Vilniuje, Naujininkuose, kur A. Naujokaitis dažnai lankydavo J. Mikutį, su juo bendravo, slaugė. Keletas stambaus plano ir pusės figūros portretų fiksuoja savamokslį filosofą ligoninės palatoje, lovoje, vilkintį „valdišką“ ligoninės pižama, vienur ugningai kalbantį iškeltu sugniaužtu kumščiu, kitur susimąščius, tarsi nugrimzdusį mintyse. Fotoblykstės šviesa negailestingai išryškina nepagražintos gydymo institucijos kasdienybės nykumą, sudėtingų gyvenimo sąlygų ir ligų išvarginto žmogaus kūno menkumą. Lietuvos fotografijoje panaši tematika plėtotą ne kartą (įsimena R. Požerskio ciklas iš senelių namų „Paskutinieji namai“ (1983–2001, dalis jo saugoma ir LNDM rinkiniuose) bei Aleksandro Ostašenkovo ciklas „Mirties sodai“, 2002–2008). Tačiau A. Naujokaičio fotografijose ši tema atgyja savitai: artimas ryšys su fotografuojamuoju tarsi panaikina

neutralaus stebėtojo distanciją ir paskutinių gyvenimo dienų personifikacija čia įgauna konkretų vardą ir veidą. Paskutinės J. Mikučio gyvenimo dienos vaizduojamos be (tiesioginių) egzistencinių užuominų, poetiško gyvenimo ir mirties santykio sutaurinimo, su visu asmeniniu fizinės ir dvasinės kančios bei vienatvės krūviu. Fotografijose jautriai atskleidžiamas individualus J. Mikučio gyvenimo istorijos tragizmas, perteikiamas sistemos kankinto, varganos buities sekinto kūno trapumas, režimo represijų (neuž)slopinta minties jėga. Chronologiškai sekant visus A. Naujokaičio darytus J. Mikučio portretus, artėjančios pabaigos nuojautos pirmiausia išryškėja veikiau ne akivaizdžiuose fiziologiniuose fotografuojamojo kūno pokyčiuose, o palapsniui skvarbumą prarandančiame žvilgsnyje, ne tik simboliškai ženklinančiame besibaigiančią būtį, bet ir iškalbingai liudijančiame asmeninę J. Mikučio dramą, konfliktą su sistema, jos pastangas suvaržyti laisvę ir orumą.

Audrius Naujokaitis.
Justino Mikučio
portretas. 1988
Sidabro atspaudas,
26,3x30,8 cm
LNDM, Fm-3147

6
Audrius Naujokaitis
(1961 04 08–2012 03 10),
p. 48.

7
Audrius Naujokaičio laikas,
p. 46–47.

8
Ibid., p. 48.

9
J. Mikutis mirė 1988 m.
birželio 2 d.